

Pitkältä tieltä

Kun elää kauan, tulee vanhaksi.

Kuvataiteessa vanheneminen ja vanhuus tulevat esille kahdella tavalla. Toisaalta on iäkkäiden taiteilijoiden tuotanto, toisaalta vanheneminen ja vanhuus taiteen aiheena. Molemmissa mukana on inhimillisen kokemuksen koko kirjo. Tunnelmat vaihtelevat riipaisevasta humoristiseen.

Vanhenemisen merkkejä useat taiteilijat ovat havainnoineet omissa kasvoissaan ja ikuistaneet omakuviin: harmenevia ja harvenevia hiuksia, ryppyjen ja juonteiden ilmaantumista, olemuksen muuttumista. Omakuva on taiteilijan oman kokemuksen tulos eikä siitä suoraan pysty arvaamaan mallin biologista ikää. Niilo Hyttinen on 47-vuotiaana maalannut itsensä keppiin tukeutuvaksi ukoksi teoksessaan Issias, kun taas kymmeniä vuosia vanhemmat taiteilijat ovat energisiä ja valppaita.

Erityisen tunnettuja ovat Helene Schjerfbeckin viimeisten vuosien pelkistetyt omakuvat. Vain muutama hiilen tai siveltimenveto, joista hahmottuvat kasvot. Omakuvien lisäksi Schjerfbeck maalasi viimeisinä vuosinaan ympäristönsä ihmisiä, tulkintoja taidehistoriallisista maalauksista ja omista vanhoista teoksistaan.

Teostiedot:

Karl Emmanuel Jansson (1846–1874)
Valkohilkkainen eukko, noin 1868
öljy kankaalle
53,5 x 45 cm
Ateneumin taidemuseo
Kuva: Kuvataiteen keskusarkisto, Antti Kuivalainen

Jussi Mäntynen (1886–1978)
Kultahäämatkalla, 1929
maalattu kipsi
19 x 30 x 15,5 cm
Tampereen Nykytäiteen museon kokoelma
Kuva: Markku Kekkonen

Lennu Juvela (1886–1979)
Omakuva, 1949
öljy kankaalle
32 x 29 cm
Tampereen taidemuseo
Kuva: Jari Kuusenaho

Niilo Hyttinen (1940–2010)
Issias, 1987
akryyli
92 x 54 cm
Yksityiskokoelma

Kuva: Kalervo Ojutkangas

Ester Helenius (1875–1955)

Omakuva, 1946

öljy kankaalle

61,5 x 50 cm

Ester Heleniuksen testamenttikokoelma, Hämeenlinnan Taidemuseo

Kuva: Jari Kuusenaho

Helene Schjerfbeck (1862–1946)

Omakuva mustaa ja roosaa, 1945

öljy kankaalle

35 x 23 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Kuvataiteen keskusarkisto, Hannu Aaltonen

Helene Schjerfbeck (1862–1946)

Sairaanhoitaja I (Kaija Lahtinen), 1943

öljy kankaalle

47 x 33,5 cm

Ateneum

Yrjö ja Nanny Kauniston kokoelma

Kuvataiteen keskusarkisto, Hannu Aaltonen

Helene Schjerfbeck (1862–1946)

Neitsyt Maria, El Grecon mukaan, 1942

vesiväri ja hiili paperille

30,5 x 24,5 cm

Ateneum

Yrjö ja Nanny Kauniston kokoelma

Kuvataiteen keskusarkisto, Hannu Aaltonen

Kauneuden tavoittajat

Ellen Thesleff maalasi yli 70-vuotiaana runollisia värinäkyjä, välillä lähes abstrakteja. Niiden tunnelma on hurmioitunut ja siveltimenveto lentää keveänä, vaikka taiteilija oli kokenut elämässään useita raskaita menetyksiä.

Myös Ester Helenius etsi taiteessaan täydellistä kauneutta. Hänen syvään uskonnollisuuteensa mahtuivat katoliset, ortodoksiset, tolstoilaiset, teosofiset ja idän uskontojen vaikutteet ja lapsuuden kauneuselämykset. Eräät hänen pitkän uransa tunnetuimmat ja hehkuvimmat teokset ovat hänen myöhäisvuosiltaan.

Yli satavuotiaaksi elänyt Sigrid Schaumanin maalasi suurimman osan tuotannostaan yli 70-vuotiaana. Sitä ennen hän toimi taidekriitikkona 1920-luvulta alkaen. Sigrid Schaumanin maalaukset ovat suhteellisen pienikokoisia, mutta niissä tiivistyy valtava valon ja värin määrä. Hänen aiheensa ovat kulttuurimaisemia,

alastonkuvia ja muotokuvia. Niiden pääosassa on valo, joka edustaa hyvyyttä ja kauneutta.

Turkulainen Greta Schalin eli 95-vuotiaaksi. Maineensa kukkamaalarina hän vakiinnutti yli 70-vuotiaana. Greta Schalin oli ahkera, hänen teoksensa olivat haluttuja ja hän maalasi viimeiseen asti. Useat voimakkaimmista kukka-asetelmistaan hän maalasi noin 90-vuotiaana, jolloin hän tarvitsi apua lähes kaikessa muussa.

Teostiedot:

Ellen Thesleff (1869–1954)

Tyttö ja tähti, 1943

öljy kankaalle

40 x 40 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Matias Uusikylä

Ester Helenius (1875–1955)

Kristus Getsemanessa, 1941

öljy kankaalle

54,5 x 46,5 cm

Ester Heleniuksen testamenttikokoelma, Hämeenlinnan Taidemuseo

Kuva: Jari Kuusenaho

Sigrid Schauman (1877–1979)

Roomasta, 1950

öljy

33 x 43 cm

Martti Airion taidekokoelma, Mikkelin taidemuseo

Kuvataiteen keskusarkisto, Hannu Aaltonen

Sigrid Schauman (1877–1979)

Alaston, 1956

öljy

50 x 28 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Jari Kuusenaho

Greta Schalin (1897–1993)

Angelica, 1975

öljy kankaalle

50 x 40 cm

Turun kaupungin taidekokoelma

Kuva: Turun museokeskus / Raakkela Närhi

Greta Schalin (1897–1993)

Syysvärejä, 1987

öljy

80 x 60 cm

Yksityiskokoelma
Kuva: Martti Puhakka

Oman elämän kuvat

Tamperelainen Gunnar Pohjola on tarkkailija ja hiljaisen henkevä humoristi. Erityisen myötätuntoisia ja tarkkanäköisiä ovat hänen viimeisten vuosiansa omakuvat. Niiden hellyttävä hahmo muistuttaa sekä tarhapöllöä että erehtymättömästi taiteilijaa itseään.

Rafael Wardi on vanhenemisen teeman kaksinkertainen asiantuntija: iäkäs taiteilija, joka on kuvannut vanhuutta. Hän toimi Alzheimerin tautiin sairastuneen puolisonsa omaishoitajana sekä kotona että hoitokotijaksolla tämän kuolemaan asti. Samalla hän maalasi vaimoaan ja tämän potilastovereita pehmein ja kimaltavin pastellivärein. Wardin työskentely jatkuu edelleen.

Teostiedot:

Gunnar Pohjola (1927–2008)
Kenen pikku vatsa, 1996
liitu paperille
14 x 18,5 cm
Tampereen Nykyaiteen museon kokoelma
Kuva: Pekka Kuparinen

Gunnar Pohjola (1927–2008)
Joku luulee jotain, 2002
guassi
28,5 x 19,5 cm
Tampereen kaupungin kokoelma
Kuva: Elina Ruohonen

Rafael Wardi (s. 1928)
Rullatuolissa, 2001
pastelli
79 x 59,5 cm
Jenny ja Antti Wihurin rahaston kokoelma, Rovaniemen taidemuseo
Kuva: Matti Ruotsalainen

Rafael Wardi (s. 1928)
Lepäävä, 2004
pastelli
70 x 151 cm
Turtiaisen kokoelma, Joensuun taidemuseo
Kuva: Pasi Räsämäki

Itse tehty elämä – ITE

ITE-taiteilijat ovat useimmiten korkeaan ikään ehtineitä.

Nokialainen Ida Somma aloitti maalaamisen 75-vuotiaana. Silloin hän sai pojaltaan, kuvanveistäjä Ossi Sommalta, lahjaksi värit. Ida Somman tytär Seija Rusko kertoo:

”Hän ei ainoastaan maalannut, vaan välitti teoksillaan elämänilonsa katsojille. Samalla hän tuli dokumentoineeksi pitkän jakson nokialaista historiaa itse elettyinä, tuoreina kuvina. Ida maalasi kymmenen vuotta. Sinä aikana hän teki lähes 150 teosta. Kun Ida istui keittiön pöydän ääreen ja otti siveltimen käteensä, ei inspiraatiota odoteltu. Aiheet olivat valmiina 75 vuoden muistikuvissa. Joskus käytettiin apuna albumia, josta etsittiin erityisen rakkaita valokuvia. Ida ei jäljitellyt valokuvia. Hänen maailmansa oli kypsytynyt vuosikymmenten aikana hänen omakseen; sitä ei häirinnyt valokuvaajan näkemys, se ainoastaan tuki muistikuvia. Alusta lähtien Ida siirsi maailman maalauksiin omaperäisesti ja värikkäästi.”

Teostiedot:

Ida Somma (1898–1989)

Siivooja-lita, 1978

guassi kovalevyllä

37 x 34 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Jari Kuusenaho

Ida Somma (1898–1989)

Vappukulkue, 1982

guassi kovalevyllä

92 x 68 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Jari Kuusenaho

Ida Somma (1898–1989)

Hyvä Paimen, 1981

guassi kovalevyllä

78 x 58 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Jari Kuusenaho

Yhteiskunnassa

Millaisena kuvataide on esittänyt vanhenemisen ja vanhuuden? Vastaus ei ole yksioikoinen, vaan vaihtelee esimerkiksi ajan, yhteiskunnallisen aseman ja sukupuolen mukaan.

Uskonnossa ja mytologiassa vanhuutta on yleensä arvostettu. Tietyt kristillisen perinteen hahmot on jo hyvin varhaisista ajoista lähtien kuvattu iäkkäiksi, niin kuin

joulupukin esikuvana ollut Pyhä Nikolaus. Suomalaisen mytologian vanha sankari on Väinämöinen – ja samoin hänen vastavoimansa, mahtava Pohjolan emäntä Louhi.

Tilatun muotokuvan malli on useimmiten ollut iäkäs mies. Muotokuva on tapa osoittaa arvostusta ja sen olemassaolo kertoo mallinsa vallasta tai arvovallassa. Ihmisen kuvaamisen lisäksi teoksessa tärkeitä voivat olla viran merkit, niin kuin univormu ja kunniamerkit.

Iäkkäiden säätyläisnaisten muotokuvat ovat olleet perheen tai suvun tilaamia, joten niiden arvokkuus on luonteeltaan yksityistä. Nekin saattavat olla monumentaalisia, niin kuin Eero Järnefeltin Mummo Swanin muotokuva.

Säädynmukaisen kuvauksen rajat ylitti Eero Järnefeltin muotokuva rovasti Theodor Brofeldtista, joka oli Iisalmen kirkkoherra ja kirjailija Juhani Ahon isä.

Rovasti Brofeldtin epämuodollinen asu närkästytti perusteellisesti Nya Pressenin kriitikon, kun teos oli esillä Suomen Taideyhdistyksen syysnäyttelyssä:

”Mitä rovasti Brofeldtin muotokuvaan tulee, täytyy panna merkille, että asu on kaikkea muuta kuin papillinen. Vaikka rovestia itseään ei vaivaisikaan esiintyä jälkimaailman silmissä paitahihasillaan, niin olisi kyllä ollut maalarin asia estää sellainen tapahtumasta. Tällaisena muotokuva tuntuu esittävän majatalon isäntää. Pitkävartiset saappaat housujen päällä, paitahihasillaan, piipunnysä suussa, mikä ihastuttava kuva ’kunnia-arvoisuudesta!’”

Malli on kuvassa 51-vuotias, mikä hämmästyttäneen nykykatsojaa enemmän kuin arkinen poseeraus.

Vanhan kansan ihmisen kuvaa ei taiteilijalta tilattu muotokuvana, vaan malli on yleensä ollut hänen itsensä valitsema mielenkiintoinen ”kansantyyppi”. Vanha kansan ihminen kuvattiin useimmiten osana perinteisen elämänmenon tyyntä idylliä tai sitkeänä raatajana. Muita vaihtoehtoja olivat nälän ja kurjuuden uhri tai hupaisa, juoruamiseen tai viinaan taipuvainen ukko tai akka.

Vanhuus on ollut erityisen suosittu aihe silloin, kun taiteen inhimillinen sisältö on ollut tärkeää ja kun samalla on haluttu kiinnittää huomiota yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Tällaisia kausia ovat olleet 1880-luvun realismi ja naturalismi ja 1970-luvun osallistuvan taiteen realismi. Vanhat työläiset voitiin kuvata työn sankareina tai yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuden uhreina.

Teostiedot:

Pyhä Nikolaos Ihmeidentekijä, 1800-luvun alku
ikoni, tempera puulle
31,5 x 27 cm
Suomen ortodoksinen kirkkomuseo, Kuopio
Kuva: Pentti Potkonen

Joseph Alanen (1885–1920)
Väinämöinen laulaa Joukahaisen suohon, 1912–13
tempera kankaalle
50 x 64 cm

Tampereen taidemuseo

Kaarlo Vuori (1864–1914)

Miehen muotokuva, 1910

öljy kankaalle

130 x 75 cm

Talletus, Tampereen taidemuseo

Kuva: Jari Kuusenaho

Eero Järnefelt (1863–1937)

Mummo Swanin muotokuva, 1906

öljy kankaalle

83 x 75 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Matti Ruotsalainen

Eero Järnefelt (1863–1937)

H. G. Th. Brofeldtin muotokuva, 1888

öljy kankaalle

60 x 54 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Matti Ruotsalainen

Wilho Sjöström (1873–1944)

Hakoukko, 1901

öljy kankaalle

100 x 70,5 cm

Hämeenlinnan Taidemuseo

Kuva: Jari Kuusenaho

Aarne Nurminen (1905–1961)

Mies ja pullo, 1931

öljy kankaalle

61,5 x 51,5 cm

Tampereen kaupungin kokoelma

Kuva: Jari Kuusenaho

Emil Danielsson (1882–1867)

Vanha vaimo, 1903

pastelli ja vesiväri paperille

96 x 65 cm

Tampereen taidemuseo

Kuva: Jari Kuusenaho

Sven-Olof Westerlund (s. 1935)

Siivooja, 1974

lyijykynä paperille

144 x 106 cm

Helsingin taidemuseo

Kuva: Seppo Hilpo

Perheessä

Omat iäkkäät vanhemmat ovat olleet monelle taiteilijalle vanhusmuotokuvien mallina. Varsinkin äidin muotokuvat näyttävät olevan aivan oma kuvatyypinsä, jota leimaa vahva tunneside. Monesti ne vaikuttavat täsmällisten sääntöjen määrittelemiltä pyhäinkuvilta. Ehkä ne ovatkin protestanttisten maiden vastineita Madonnankuville ja Jumalansynnyttäjän ikoneille äidinrakkauden ylistyksinä. Poikkeuksiakin hartaasta kuvatyypistä on, niin kuin Kari Suomalaisen muotokuva äidistään Estellestä.

Vanhaa pariskuntaa esittävät teokset kuvaavat yleensä sopusointuista elämän ehtoota, jossa yhteinen pitkä tie on liittännyt puoliset yhteen.

Myös isoisää tai isoäitiä perheen ympäröimänä esittävä kuvatyyppe kertoo hyvästä vanhuudesta suvun keskeisenä ja kunnioitettuna hahmona. Yhteyden tärkeys ja sen katkeamisen dramaattisuus näkyy teoksissa, joissa nuoret lähtevät maailmalle ja vanhat jäävät.

Isovanhempia ja lastenlapsia kuvaavissa teoksissa näkyy kehitys, jossa suvun päämiehen valta-asema muuttui hiljalleen kiintymyssuhteeksi sukupolvien välillä. Teema näkyy myös nykytaiteessa.

Monia nykytaiteilijoita on koskettanut myös omien vanhempien tai isovanhempien elämäntarina ja vanheneminen. Anna-Maija Aarraksen Rouva Aarras – teoskokonaisuuden nimihenkilö on hänen äitinsä, joka esiintyy itse suunnittelemisissaan ja valmistamisissaan asuissa. Rosemarie Särkän valokuvateos Mummo ja Vaari kertoo hänen isovanhemmistaan Kerttu ja Aarno Särkästä. Se sisältää myös vaarin viimeisen sairauden ja kuoleman. Valokuvataiteilija Nina Korhosen Anna Amerikan mummu oli hänen tamperelainen isoäitinsä, joka nelissäkymmenissä rohkeni toteuttaa suuren unelmansa, elämän Amerikassa.

Teostiedot:

Niilo Hyttinen (1940–2010)

Isäni maisema, 1968

vesiväri ja guassi

28,5 x 40,5 cm

Yksityiskokoelma

Kuva: Kalervo Ojutkangas

Lennu Juvela (1886–1979)

Naisen muotokuva, 1920

öljy kankaalle

63 x 53,4 cm

Tampereen kaupungin kokoelma

Kuva: Mikko Marjamäki

Viljo Hurme (1893–1987)

Sisäkuva, 1932

öljy kankaalle

60 x 49,5 cm

Taidemaalari Viljo Hurmeen säätiön talletuskokoelma – Salon taidemuseo

Kuva: Susanna Malmstén

Kari Suomalainen (1920–1999)

Estelle Suomalainen, 1940-luvun loppu

öljy kankaalle

66 x 55 cm

Visavuoren museosäätö

Kuva: Juha Myllylä

Arvid Liljelund (1844–1899)

Valmisteluja kirkkomatkalle, 1872

öljy kankaalle

48 x 40,5 cm

Ateneumin taidemuseo

Kuva: Kuvataiteen keskusarkisto, Hannu Aaltonen

Robert Wilhelm Ekman (1808–1873)

Maastamuuttajat, 1897

öljy kankaalle

74 x 92 cm

Tampereen taidemuseo

Kuva: Jari Kuusenaho

Adolf von Becker (1831–1909)

Tyttöä puetaan, 1880

öljy valokuvalle, kiinnitetty pahville

22,5 x 20 cm

Ateneumin taidemuseo

Kuva: Kuvataiteen keskusarkisto, Hannu Aaltonen

Sari Vennola (s. 1965)

Ystävät

valokuva

80 x 53 cm

Kuva: Sari Vennola

Anna-Maija Aarras (s. 1948)

Rouva Aarras, osa sarjasta

lambda-vedos

à 150 x 75 cm

Kuva: Anna-Maija Aarras

Rosemarie Särkkä (s. 1979)

Lähellä, 2000, sarjasta Mummo ja vaari

valokuva

60 x 40 cm

Kuva: Rosemarie Särkkä

Nina Korhonen (s. 1961)

Manhattan, sarjasta Anna Amerikan mummu, 1993

C-Print

90 x 107 cm

Kuva: Nina Korhonen

Iholla

Vanheminen tulee iholle ja menee sen sisään: ruumis vanhenee. Aihetta on käsitelty sekä säälimättömästi että kauniisti. Riikka Lenkkerin maalauksessa valo ja varjo hyväilevät kypsiä kasvoja ja vartaloa.

Erityisen vahvaksi teemaksi nousevat kosketuksen ja työn inhimilliset instrumentit: ihmisen kädet. Vanhat kädet, ryppyiset ja muhkuraiset, ovat koskettava näky, samalla tavoin kuin pienen lapsen hento ja ruusuinen käsi.

Jos ollaan hyvin lähellä, ensisijainen aisti ei ole enää näkö.

Elämän alussa ja lopussa ihminen käsien hoivaa, kosketusta. Samalla hän kaipaa kosketusta yhteytenä toiseen ihmiseen. Kosketuksen kaipuu toimii molempiin suuntiin: muistona äidin, isän ja isovanhempien käsistä - ja elämän loppumetreillä ehkä sinä ainoana yhteyden muotona, joka enää ihmiselle välittyy.

Teostiedot:

Riikka Lenkkeri (s. 1971)

Varjossa II, 2007

öljy kankaalle

120 x 90 cm

Kuva: Sampsa Virkajärvi

Raija Pullinen

Manuscriptum, osa valokuvateoksesta

Kuva: Raija Pullinen

Muistoissa

Esineet kantavat muistoja.

Anu Tuomisen esineteosten materiaalit ja työtavat – virkkaus, vanhat pullot ja astiat - vievät mummolan maailmaan. Aurinkoista, sataa -teos kiteyttää elämän valoisat ja pilviset päivät - niin kuin Ragni Malmsténin laulelma Riepumatto.

Teostiedot:

Anu Tuominen (s. 1961)

Aurinkoista, sataa, 2006

esine-teos

25 x 26 cm

Henna ja Pertti Niemistön nykytaiteen kokoelma, Hämeenlinnan Taidemuseo

Kuva: Jari Kuusenaho